

WINNAAR VAN DE RES PUBLICA PRIJS 2005

Politieke participatie van vrouwen en Islamitisch fundamentalisme in postrevolutionair Iran

Silvia ERZEEL

Wetenschappelijk medewerkster aan de Vakgroep Politieke wetenschappen
aan de Vrije Universiteit Brussel

I. Inleiding

De Islamitische Revolutie van 1979 in Iran was een belangrijk moment voor de doorbraak van het Islamitisch fundamentalisme. Het fundamentalisme zou er in korte tijd in slagen de staatsmacht te grijpen, en een Islamitische samenleving te vestigen. In het discours van de revolutie stond de politieke participatie van vrouwen centraal, en dit om het 'populistisch' imago van de revolutie hoog te houden. Vrouwen participeerden dan ook massaal in revolutionaire betogingen en demonstraties. Ze namen deel in onder andere straatgevechten, stakingen, lokale milities, boycots en guerrilla-activiteiten.

Na de revolutie kwam de situatie van vrouwen in Iran echter ook wereldwijd in de actualiteit als hét voorbeeld van seksediscriminatie en onderdrukking van vrouwen.¹

De opkomst van fundamentalistische groeperingen wordt vaak geassocieerd met periodes waarin een toenemende onafhankelijkheid van vrouwen resulteert in het terugdringen van de vrouwelijke participatie in de publieke sfeer.² De specifieke rol van vrouwen binnen het fundamentalisme is eerder dubbelzinnig, en dit wordt ook in de literatuur onderkend. Marty en Appleby stellen in hun werk over fundamentalistische groeperingen dat het fundamentalisme vaak een gemengde boodschap brengt naar vrouwen toe, met betrekking tot hun rol binnen de samenleving. Enerzijds worden vrouwen sterk binnen de huiselijke sfeer ge-

1. PAIDAR, P., *Women and the Political Process in Twentieth-Century Iran*, Cambridge: Cambridge University Press, 1995; AFKHAMI, M., & E. FRIEDL (eds.), *In the Eye of the Storm. Women in Post-Revolutionary Iran*, London, I.B. Tauris, 1994; BRUCE, S., *Fundamentalism*, Cambridge: Polity, 2000.
2. BAUER, J.L., The mixed blessings of women's fundamentalism: democratic impulses in a patriarchal world, pp. 221-256 in J. Brink, & J. Mercher (Eds.), *Mixed Blessings. Gender and Religious Fundamentalism Cross Culturally*, New York: Routledge, 1997.

Silvia Erzeel

plaatst, anderzijds wordt eveneens de dynamische aard van vrouwelijke activiteit benadrukt. Dit wordt aangevuld door Riesebrodt, die stelt dat vrouwen door fundamentalisten binnen de huiselijke sfeer worden geplaatst, maar dat ze regelmatig uit deze sfeer worden geroepen om steun te geven aan de patriarchale politiek van het fundamentalisme.³

Centraal in dit artikel staat de vraag naar de verhouding tussen Islamitisch fundamentalisme en politieke participatie van vrouwen. De specifieke situatie in postrevolutionair Iran dient als kader voor het onderzoeken van de politieke rol van vrouwen binnen het Islamitisch fundamentalisme. Is er sprake van politieke deelname van vrouwen? En welke vormen neemt deze participatie dan aan?

Over het algemeen is de beschikbare literatuur met betrekking tot Islamitisch fundamentalisme, vrouwen en politieke participatie eerder beperkt. Hoewel de laatste jaren de Engelstalige literatuur over vrouwen in het Midden Oosten toenam, is er nog steeds een gebrek aan analyses van de politieke activiteiten van vrouwen. Het gaat in dit artikel dan ook om een verkennend onderzoek.

Het artikel wordt als volgt opgebouwd:

In een eerste onderdeel komt het begrip ‘politieke participatie’ aan bod. Vanuit de definities en de kritiek op het begrip wordt vertrokken om de verhouding tussen de concepten ‘Islamitisch fundamentalisme’ en ‘politieke participatie van vrouwen’ na te gaan. Vervolgens worden de conclusies uit het theoretisch deel toegepast op de situatie in postrevolutionair Iran. Eerst wordt kort ingegaan op de rol die vrouwen krijgen toegewezen in de maatschappij, maar de aandacht gaat vooral uit naar de manieren waarop vrouwen daadwerkelijk politiek participeren.

II. Het begrip ‘politieke participatie’

A. ‘Democratische participatie’

Het begrip ‘politieke participatie’ wordt in de literatuur vaak in één adem genoemd met het begrip ‘democratie’. De geschiedenis van de democratie is dan ook voor een groot deel synoniem met de ontwikkeling van participatiekanalen voor burgers. Democratie is ondenkbaar zonder de mogelijkheid van burgers om

3. APPLEBY, R.S., Women and the making of fundamentalism, *Christian Century*, 111, 25, 1994, 819-822; HARDACRE, H., The Impact of Fundamentalisms on Women, the Family, And Interpersonal Relations, pp. 129-150 in M. Marty, & R.S. Appelby (eds.), *Fundamentalisms and Society*, Chicago: Chicago University Press, 1993; MARTY, M.E., & R.S. APPLEBY, *Fundamentalisms comprehended*, Chicago: University Press, 1995.

vrij te participeren in het politiek proces.⁴ De theoretische modellen van politieke participatie die werden ontwikkeld, gaan dan ook vaak impliciet uit van 'democratische participatie'. Verba en Nie formuleerden een courante definitie van het begrip 'politieke participatie'. Zij verwijzen naar "die wettelijke activiteiten door private burgers die op min of meer directe wijze gericht zijn op de beïnvloeding van de selectie van overheidspersoneel en/of de acties die ze ondernemen."⁵ In deze definitie gaat het in feite om 'formele politieke participatie'. Onder politieke participatie wordt verstaan die politieke activiteiten die trachten de overheid te beïnvloeden, die 'binnen' het systeem vallen en op 'wettelijke' manier de politiek beïnvloeden. De definitie legt ook de nadruk op 'vrijwillige participatie'. Verba en Nie gebruiken de term 'activiteit', waarmee ze enkel verwijzen naar vormen van 'actieve' deelname. Tenslotte nemen ze enkel 'individuele handelingen' op. Gemobiliseerde activiteit wordt buiten beschouwing gelaten.

In de praktijk komt dit neer op een aantal manieren van politieke deelname: (vrijwillig) stemmen; deelname aan verkiezingscampagnes; individuele contacten tussen burgers en overheidsambtenaren; toetreden tot politieke groeperingen; deelnemen aan politieke discussies en tot slot 'office-seeking'.⁶

Naast het model van Verba en Nie, werd het concept 'politieke participatie' nog door andere auteurs op verschillende manieren ingevuld. Weiner definieert politieke participatie als "elke vrijwillige actie, succesvol of onsuccesvol, georganiseerd of ongeorganiseerd, episodisch of continu, gebruikmakend van legitieme of illegitieme methoden, die bedoeld zijn om de keuze van publiek beleid, de administratie van publieke zaken of de keuze van politieke leiders op elk niveau van bestuur, zowel lokaal als nationaal te beïnvloeden."⁷ Deze definitie is ruimer dan die van Verba en Nie, aangezien ook onconventionele politieke activiteiten worden opgenomen: 'illegitieme activiteiten' en 'gewelddadig gedrag' worden eveneens tot politieke participatie gerekend. Anderzijds wordt met deze definitie, net als bij Verba en Nie, vrijwillige participatie in het politieke proces benadrukt.⁸

Een ruimere definitie is die van Milbrath en Goel, die stelt dat "politieke participatie kan worden gedefinieerd als die acties van private burgers door middel van welke ze proberen de overheid en de politiek te beïnvloeden of te steunen".⁹

4. VERBA, S., N.H. NIE, & J.-O. KIM, *Participation and Political Equality. A Seven-Nation Comparison*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978; VERBA, S., K.L. LEHMAN SCHLOZMAN, & H.E. BRADY, *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*, Cambridge: Harvard University Press, 2001.
5. VERBA, S., N.H. NIE, & J.-O. KIM, 1978, p. 46; eigen vertaling, *op. cit.*
6. KIM, C.L. (Ed.), *Political Participation in Korea. Democracy, Mobilization and Stability*, Santa Barbara: Clio Books, 1980; VERBA, S., N.H. NIE, & J.-O. KIM, 1978, *op. cit.*; VERBA, S., K.L. LEHMAN SCHLOZMAN, & H.E. BRADY, 2001, *op. cit.*
7. WEINER, M., Political Participation: Crisis of the Political Process, pp. 161-163 in L. Binder, & J.S. Coleman (eds.), *Crisis and Sequences in Political Development*, Princeton: Princeton University Press, 1971, (eigen vertaling).
8. KIM, C.L. (ed.), *op. cit.*
9. MILBRATH, L.W., & M.L. GOEL, *Political Participation: How and Why do People get Involved in Politics?* Chicago: Rand McNally, 1977, pp. 2 (eigen vertaling).

Silvia Erzeel

Naast conventionele participatie worden ook protestactiviteiten, passieve participatie en steunparticipatie (zoals het bijwonen van optochten) opgenomen.¹⁰

Het model van Verba en Nie kan worden geplaatst binnen het ‘democratisch burgerschapsmodel’, dat betrekking heeft op de algemene patronen van politieke activiteit in westerse democratieën. Burgers in een democratie kunnen door hun politieke activiteit hun voorkeuren uiten en druk uitoefenen op de overheid. Politieke participatie verschaft dus de mechanismen waardoor burgers kunnen communiceren met de overheid. Burgers raken politiek betrokken om hun individuele voorkeuren te registreren, om het beleid te beïnvloeden of om ambtenaren te selecteren. Ze geloven dat ze een actieve rol kunnen spelen binnen het politieke systeem. Dit ‘zelfassertief’ gedrag kan verklaard worden vanuit de graad van psychologische betrokkenheid in de politiek, wat op zich kan verklaard worden vanuit de demografische en sociale karakteristieken van het individu.¹¹

Vertrekkende vanuit bovenstaande definities komen echter enkele vragen naar boven. Wat doet men met politieke handelingen die buiten het ‘democratisch burgerschapsmodel’ vallen? Bestaat er ‘politieke participatie’ in niet-democratische landen? Kunnen burgers overheden in niet-democratische landen beïnvloeden? Zo ja, kunnen deze vormen beschouwd worden als ‘participatie’? Deze vragen komen aan bod in het onderdeel dat volgt.

B. Kritiek op het concept ‘politieke participatie’

Vanuit zogenaamde ‘ontwikkelingsliteratuur’ en vanuit feministische hoek kwam er een reactie op de voorgenoemde definities van politieke participatie.

Een eerste kritiek stelt dat in studies de klemtoon te veel ligt op formele participatie. De activiteiten die niet onder deze noemer vallen, zoals het gebruik van geweld en illegitieme protesten, worden vaak niet vermeld. Hieromtrent menen Huntington en Nelson dat ook dergelijke activiteiten vallen onder politieke participatie.¹²

Door formele participatie te benadrukken, blijven zij die niet of weinig participeren in formele instituties vaak afwezig in politieke analyses. Dit is nog meer het geval in autoritaire regimes. De macht is er geconcentreerd in handen van een zeer kleine elite, terwijl de meerderheid van de natie beschouwd wordt als ‘ge-neutraliseerd’. Niet zelden wordt de politieke participatie van een beperkt aantal onafhankelijke groepen of instituties geïnstitutionaliseerd.

10. MILBRATH, L.W., & M.L. GOEL, *op. cit.*; VERBA, S., N.H. NIE, & J.-O. KIM, *op. cit.*

11. VERBA, S., N.H. NIE, & J.-O. KIM, *op. cit.*; VERBA, S., K.L. LEHMAN SCHLOZMAN, & H.E. BRADY, *op. cit.*

12. HUNTINGTON, S.P., & J.M. NELSON, *No easy Choice: Political Participation in Developing Countries*, Cambridge: Harvard University Press, 1976.

Een tweede punt van kritiek slaat op de beperkte aandacht voor politieke participatie in niet-democratische regimes. Het model van Verba en Nie kan in se enkel worden toegepast op moderne democratieën, waar participatie wettelijk is toegestaan. Men kan echter niet zonder meer concluderen dat er geen sprake is van politieke participatie in niet-democratische landen. Politieke participatie neemt er weliswaar niet de vorm aan van electorale activiteiten. Er is daarentegen wel sprake van vormen van collectief lobbyen, organisatorische activiteit en geweld als middel van politieke deelname.

Een derde kritiek heeft betrekking op het 'individuele' karakter van de definitie. Volgens Huntington en Nelson bestaat er een verband tussen enerzijds de beperking van het begrip tot individuele activiteiten en anderzijds het idee dat politieke participatie een fenomeen is dat enkel plaatsvindt in democratische systemen. Ze stellen dat in dictatoriale systemen gemobiliseerde deelname meer courant is. Dit in tegenstelling tot politieke participatie in democratische politieke systemen, waar individuele participatie meer aanwezig is.¹³

Ook vanuit feministische hoek kwam er kritiek op conventionele participatie. Vrouwen zijn meestal ondervertegenwoordigd in formele politiek. De redenen hiervoor zijn uiteenlopend. Het gaat allereerst om beperkingen waarmee vrouwen te maken krijgen in het formele politieke leven (zoals bv. de plaats van vrouwen bij het opstellen van lijsten, bij verdeling van zetels in het parlement, ...). Daarnaast gaat het ook om de activiteiten van vrouwen in de privé sfeer, en om hun toegang tot economische bronnen en onderwijs. Vrouwen nemen daarentegen voornamelijk deel aan alternatieve vormen van politieke participatie, zoals protest- en gemeenschapsactiviteiten.¹⁴

Dit moet bekeken worden vanuit een breder kader, namelijk vanuit feministische discussies rond gender en politiek, en de publiek/privé dichotomie. Deze literatuur werd hoofdzakelijk geschreven in een westerse context, maar vele van deze ideeën hebben eveneens de studies omtrent de politieke activiteit van vrouwen in de Derde Wereld beïnvloed. De theorievorming rond de liberale democratie is geworteld in de publiek/privé scheiding. Er heerst een strikte scheiding tussen beide sferen, waarbij de theoretische aandacht lange tijd is uitgegaan naar de publieke sfeer. De private sfeer werd aanzien als irrelevant voor politieke theorie. Het model was de mannelijke burger. Vrouwen werden verwezen naar de private sfeer, en het politieke gedrag van vrouwen werd beschouwd als afgeleide van de mannelijke norm. Vele activiteiten die vrouwen uitoefenen, worden dus aanzien

13. LINZ, J.J., *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Boulder, Lynne Rienner, 2000; HUNTINGTON, S.P., & J.M. NELSON, *op. cit.*; SINGERMAN, D., *Avenues of Participation: Family, Politics, and Networks in Urban Quarters of Cairo*, Princeton: Princeton University Press, 1995.
14. BURNS, N., K.L. LEHMAN SCHLOZMAN, & S. VERBA, *The Private Roots of Public Action: Gender, Equality, and Political Participation*, Cambridge: Harvard University Press, 2001; RAI, S., *Women and the state in the Third World*, pp. 25-39 in H. Afshar (ed.), *Women and Politics in the Third World*, London: Routledge, 1996; WAYLEN, G., *Analysing Women in the Politics of the Third World*, pp. 7-24 in H. Afshar (ed.), *op. cit.*

Silvia Erzeel

als apolitiek. Om die reden menen velen dat het onvoldoende is om de rol van vrouwen in formele politieke instellingen te verbeteren. Er is eveneens een bredere analyse en definiëring van 'het politieke' nodig. Recent werd de aandacht gevestigd op de verschillende vormen die de politieke activiteiten van vrouwen aannemen, en de nieuwe manieren waarop vrouwen aan politiek doen. In deze context kwam de nadruk te liggen op vormen van politiek protest, namelijk op het gebruik van het lichaam, van symbolen en van metaforen.¹⁵

Wanneer de vraag wordt gesteld naar manieren van politieke participatie van vrouwen in fundamentalistisch Iran, zijn de hierboven kritieken van essentieel belang. Het lijkt dan ook niet aangewezen om, in het verdere verloop van het artikel, het begrip 'politieke participatie' te definiëren in termen van 'democratische participatie'. Op die manier zou men immers per definitie uitkomen op weinig of geen participatie van vrouwen. Het is belangrijk de definitie zou ruim mogelijk te houden. De aandacht moet uitgaan naar zowel formele als informele participatie: vrijwillige en onvrijwillige activiteiten, collectief en individueel van aard en waarbij gebruik gemaakt wordt van zowel legitieme als illegitieme middelen. Concreet betekent dit dat in het verdere verloop van dit artikel volgende activiteiten als 'politieke participatie' worden beschouwd:

- participatie bij verkiezingen, in het parlement en op uitvoerend niveau;
- deelname in informele politieke groeperingen;
- participatie in massademonstraties (zowel steun- als protestbetogingen);
- participatie in feministische activiteiten;
- en participatie in politieke protestactiviteiten (met aandacht voor gebruik van het lichaam en symbolen).

Alvorens over te gaan tot de specifieke situatie in postrevolutionair Iran, komt in het volgende hoofdstuk kort de theoretische verhouding tussen Islamitisch fundamentalisme en politieke participatie van vrouwen aan bod.

III. Islamitisch Fundamentalisme: een politieke rol voor vrouwen?

Tot voor kort was er weinig aandacht voor de plaats van de vrouw binnen de theorievorming over het fundamentalisme als politieke ideologie. Deze onderwerpen zijn pas recentelijk belangrijk geworden in de literatuur. In deze – hoofdzakelijk westerse – literatuur wordt vaak verwezen naar de verhouding tussen het fundamentalisme en een conservatieve genderideologie.¹⁶ Het fundamentalisme wordt onder meer geconceptualiseerd als "een versterking van het patriarchaat"¹⁷ en "een radicaal patriarchaat", gekenmerkt door de scheiding van de seksen.¹⁸

15. WAYLEN, G., *op. cit.*; SINGERMAN, D., *op. cit.*

16. BRINK, J., & J. MERCHER (Eds.), *Mixed Blessings. Gender and Religious Fundamentalism Cross Culturally*, New York, Routledge, 1997.

17. HARDACRE, H., *op. cit.*; BRINK, J., & J. MERCHER (eds.), *op. cit.*

18. APPLEBY, R.S., *op. cit.*; HARDACRE, H., *op. cit.*

Wat de politieke rol van vrouwen binnen het fundamentalisme betreft, kunnen vier belangrijke punten worden opgemerkt. Er is allereerst sprake van een terugkeer naar een 'mythische familie'. Uit crossculturele studies blijkt dat deze centraal staat in fundamentalistische groeperingen, waar vrouwen worden 'beschermd' als behoeders van de huiselijke sfeer.¹⁹ Ten tweede zijn vrouwen binnen het fundamentalisme vaak een symbool van nationale autonomie. Volgens Bauer gaat het hier om een vraag naar identiteit. Vrouwen zijn in deze context een "embleem van morele puurheid en nationale autonomie".²⁰

Een derde punt dat in de literatuur wordt benadrukt, is de onzekerheid van fundamentalisten tegenover de moderne wereld. Hawley stelt dat mannen zich bedreigd voelen door de moderniteit. Vooral de 'bevrijding' van de vrouw is een cruciaal punt in hun onzekerheid. Controle over vrouwen wordt aanzien als middel om de vrees voor sociale chaos op te vangen. De terugkeer naar een geïdealiseerd verleden, waarbij de nadruk ligt op de 'zelfopofferende' rol van de vrouw, is dan ook een belangrijk kenmerk van het fundamentalisme.²¹ De vrees voor sociale chaos hangt eveneens samen met de interesse van fundamentalisten voor de familie. Hardacre wijst op een "gevoel van machteloosheid" omtrent het veranderen van bepaalde aspecten van de maatschappij. Daarom proberen fundamentalisten relaties binnen de familie te veranderen.²²

Een laatste kenmerk is de voorstelling van de vrouw als 'ander'. Het begrip 'otherness' vormt een belangrijke component van de fundamentalistische genderconstructie.²³ De identiteit van mannen wordt grotendeels geconstrueerd in confrontatie met een externe 'ander'. De nadruk ligt op de controle van deze 'ander'. De 'ander' wordt gebruikt om de realiteit te verklaren en die 'ander' is de vrouw.²⁴ Deze vier punten zijn algemene opmerkingen rond de politieke rol van vrouwen binnen de theorievorming rond het fundamentalisme. De vraag is nu in welke mate vrouwen een politieke rol vervullen binnen het Islamitisch fundamentalisme.

Het vertrekpunt van het Islamitisch fundamentalisme is het verschil tussen de seksen dat biologisch, universeel en onveranderlijk is. De biologie van mannen en vrouwen bepaalt hun respectievelijk lot. Als gevolg van deze biologische verschillen worden aan mannen en vrouwen verschillende functies toegekend. De Egyptische Al-Sha'rawi gebruikt een biologisch reductionisme: de chemische ver-

19. HARDACRE, H., *op. cit.*; BRINK, J., & J. MERCHER (eds.), *op. cit.*; LAWRENCE, B.B., *Defenders of God: the fundamentalist Revolt against the Modern Age*, London: Tauris, 1990; J.S. HAWLEY, *op. cit.* (pp. 25-26).
20. BAUER, J.L., *op. cit.* (eigen vertaling).
21. BAUER, J.L., *op. cit.*; BRINK, J., & J. MERCHER (eds.), *op. cit.*; MARTY, M.E., & R.S. APPLEBY, *op. cit.* LAWRENCE, B.B., 1990, *op. cit.*; HAWLEY, J.S. (ed.), *Fundamentalism and Gender*, New York: Oxford University Press, 1994.
22. HARDACRE, H., *op. cit.*; BRINK, J., & J. MERCHER (eds.), *op. cit.*
23. HAWLEY, J.S., *op. cit.*
24. MCCARTHY BROWN, K., *Fundamentalism and the Control of Women*, pp. 175-202 in J.S. Hawley (ed.), *Fundamentalism and Gender*, New York: Oxford University Press, 1994.

Silvia Erzeel

schillen in de cellen van mannen en vrouwen hebben als gevolg dat God hen verschillende functies heeft toegekend. Zo zou rationaliteit een mannelijke eigenschap zijn en emotionaliteit een vrouwelijke. Om die reden zijn mannen meer geschikt voor het 'zware werk' in de publieke sfeer. Vrouwen zijn meer geschikt voor huishoudelijk werk.²⁵ Vrouwen worden als gevolg hiervan sterk gedefinieerd binnen de familie. Dat brengt ons bij het eerste element, namelijk vrouwen als behoeders van de huiselijke sfeer. Het moederschap wordt aanzien als het natuurlijke instinct van vrouwen en geeft vrouwen een identiteit. Een publieke rol voor vrouwen wordt weliswaar niet uitgesloten. Zo stelt de Egyptische activist Sayyid Qutb dat de religie vrouwen niet verbiedt te werken, maar dat het wel verboden is voor vrouwen om hun natuurlijke plaats te ontvluchten zonder reden.²⁶ Qutb wijst eveneens op een element van sociale chaos. Hij beklemtoont de onrust die over de Moslimsamenleving zou heersen indien de vrouw haar traditionele rol als echtgenote en moeder zou opgeven.²⁷

Verschillende Islamfundamentalisten benadrukken de centrale rol die de patriarchale familie speelt in de totstandkoming van de Islamitische staat en de Islamitische gemeenschap (Ummah). Hierbij wordt ook een publieke rol toegestaan aan vrouwen, zolang die valt binnen de verdere islamisering van de maatschappij. De familie wordt aanzien als basis van de samenleving, en de basis van de familie is de man-vrouw arbeidsverdeling.²⁸ Hier komt de rol van de vrouw als symbool van nationale autonomie naar voor. Door haar functie binnen de familie, vervult de vrouw een belangrijke rol in de instandhouding van de natie.

Zowel gendersegregatie als de sluier zijn manieren om sociale chaos in de maatschappij tegen te gaan. De aanwezigheid van vrouwen kan de rationaliteit van mannen ondermijnen, wat leidt tot sociale chaos en anarchie. Mannen hebben volgens Islamfundamentalisten een onbevredigde seksualiteit en zijn hulpeloos tegenover de vrouwelijke verleidingskrachten. Dit kan de familie verstoren, en moet dus gecontroleerd worden door de oplegging van de sluier en een segregatie van de seksen in het publieke leven. De sluier is het eerste en belangrijkste criterium om harmonie te verzekeren, aangezien het een symbool is om de seksualiteit te verbergen.²⁹

Opvallend is dat bijna alle Islamitische denkers in hun standpunten de vrouw beschrijven als 'afgeleide' van drie factoren: de 'westerse' vrouw, de 'pre-islamitische' vrouw en de man. Zo worden de rechten van vrouwen steeds in een 'afhan-

25. AL-SHA'RAWI, M., *The Muslim Woman*, Cairo: Maktabet zahran, 1992; KARAM, A.M., *Women, Islamisms and the State: Contemporary Feminisms in Egypt*, Basingstoke: Macmillan Press, 1998; SHEHADEH, L.R., *The Idea of Women in Fundamentalist Islam*, Gainesville: University Press of Florida, 2003.

26. SHEHADEH, L.R., *op. cit.*

27. KARAM, A.M., *op. cit.*; QUTB, S., *Milestones*, Delhi-6: Markazi Maktaba Islami, 1991; SHEHADEH, L.R., *op. cit.*

28. QUTB, S., *op. cit.*; KARAM, A.M., *op. cit.*; SHEHADEH, L.R., *op. cit.*

29. SHEHADEH, L.R., *op. cit.*

kelijke' positie geplaatst. De positie van de Moslimvrouw wordt steeds afgewogen ten aanzien van de westerse tegenhanger. Eveneens wordt de positie van de moslimvrouw vaak vergeleken met de eerste generatie Islamitische vrouwen uit de 'pre-islamitische periode'. Tenslotte vertrekken fundamentalisten steeds vanuit een dichotomie in hun argumentatie: rationeel plaatsen ze tegenover emotioneel, sterk versus zwak, ... Het eerste kenmerk wordt telkens geassocieerd met het mannelijke en het tweede met het vrouwelijke.³⁰

Tot slot dient hier nog opgemerkt te worden dat er recent een debat op gang is gekomen tussen verschillende feministische stromingen binnen de Islamwereld, ook wat betreft de politieke rol van vrouwen binnen het Islamitisch fundamentalisme.³¹

Een eerste stroming, het 'Islamitisch feminisme', komt in grote mate overeen met de Islamitische theorie. Deze feministes zijn van mening dat mannen en vrouwen gelijk zijn voor God, maar dat ze wel verschillende functies hebben binnen de maatschappij. De vrouw is in de eerste plaats moeder.³² Islamitisch feministes zien politieke participatie van vrouwen binnen het Islamitisch fundamentalisme niet als een probleempunt. Ze zijn van mening dat vrouwen daadwerkelijk actief participeren in het politiek proces, aangezien alle leden van de samenleving continu worden gemobiliseerd in een islamiseringproces. Vrouwen participeren op die manier als moeder en als echtgenote in de politieke strijd voor een verdere islamisering, wat wordt aanzien als een politiek doel.³³

Aan het andere eind van de politiek staat het seculier feminisme, dat elke verwijzing naar religie in de strijd tegen onderdrukking van de vrouw verwerpen. Seculiere feministes stellen zich de vraag hoe een religie die gebaseerd is op een sekse-hiërarchie als kader kan gebruikt worden in de strijd voor gelijkheid tussen mannen en vrouwen. Ze zijn met andere woorden van mening dat politieke participatie van vrouwen onder het Islamitisch fundamentalisme een zeer moeilijk gegeven is, aangezien er geen sprake is van democratie. De waarde van de politieke activiteit van vrouwen wordt op die manier gedegradeerd.³⁴

30. BLACK, A., *The History of Islamic Political Thought: from the Prophet to the Present*, Edinburgh: University Press, 2001; KARAM, A. M., *op. cit.*

31. Azza M. Karam, een Egyptische feministe, maakt in deze context onderscheid tussen drie algemene stromingen: het Islamitisch feminisme of Fundamentalistisch feminisme, het Moslim-feminisme en het Seculier feminisme (KARAM, A.M., *op. cit.*; D'HAVELOOSE, E., *Islam en Feminisme: een goed huwelijk of een kamer apart? Uitgelezen. Islam en feminisme: een tipje van de sluier*, vol. 4, 1998, pp. 2-15).

32. AFSHAR, H., *op. cit.*; D'HAVELOOSE, E., *op. cit.*; KARAM, A. M., *op. cit.*

33. KARAM, A.M., *op. cit.*

34. KARAM, A.M., *op. cit.*; MOGHADAM, V.M., *Feminism and Islamic Fundamentalism: A Secularist Interpretation*, *Journal of Women's History*, vol. 13, 2001, pp. 42-45; MOGHISSI, H., *Feminism and Islamic Fundamentalism. The Limits of Postmodern Analysis*, London: Zed Books, 1999. PAIDAR, P., *Gender of Democracy: the Encounter between Feminism and Reformism in Contemporary Iran*, Geneva: UNRISD, 2001. D'HAVELOOSE, E., 1998, *op. cit.*; POVEY, E.R., *Feminist Contestations of Institutional Domains in Iran*, *Feminist Review*, 69, x, 2001, pp. 44-72.

Silvia Erzeel

De middengroep wordt, tot slot, gevormd door moslimfeministes. Het moslimfeminisme is een recent fenomeen en probeert door het herinterpreteren van religieuze teksten, het Islamitisch fundamentalisme te counteren. Ze plaatsen de religieuze teksten in een specifieke sociaal-historische context en gebruiken deze teksten om hun feministische eisen te ondersteunen.³⁵ Zo probeert Fatima Mernissi³⁶ in haar werk aan te tonen dat, ondanks het feit dat de culturele tradities van de eerste islamitische gemeenschappen patriarchaal waren, de profeet Mohammed zelf voorstander was van de gelijkberechtiging van mannen en vrouwen.³⁷

Op het vlak van politieke participatie stellen moslimfeministes niet dat vrouwen per definitie politiek participeren door hun bijdrage in de islamisering van de maatschappij. Ze zijn wel van mening dat er mogelijkheden zijn tot politieke participatie van vrouwen onder het Islamitisch fundamentalisme. De sluier speelt een belangrijke rol in zogenaamde politiek 'empowerment' van vrouwen. Gesluisdheid aanvaarden ze als een publiek uithangbord voor hun strijd. Het dragen van een sluier staat voor emancipatie aangezien het hen toelating geeft tot het publieke leven.³⁸

Hierboven werd de relatie tussen Islamitisch fundamentalisme en politieke participatie van vrouwen uitgediept. De verhouding tussen beide begrippen werd op een eerder theoretisch niveau onderzocht. In wat volgt komt de specifieke situatie in postrevolutionair Iran aan bod. Deze case-study vormt een illustratie van de eerder theoretische basis. Alvorens dieper in te gaan op de verschillende politieke activiteiten van vrouwen, wordt eerst een korte schets gemaakt van de positie die vrouwen krijgen toegewezen binnen de Islamitische staat.

IV. De positie van vrouwen binnen de Islamitische Republiek Iran

Wanneer in 1979, met de oprichting van een Islamitische staat in Iran, een Islamitische grondwet werd opgesteld, werd aan vrouwen een prominente plaats toegekend binnen deze grondwet. Vrouwen werden gedefinieerd als moeders en als burgers. Enerzijds vormden ze de hoeksteen van de familie. Anderzijds had hun actieve en massale aanwezigheid in de revolutionaire beweging van 1979 van hen 'medestrijders' gemaakt, en dus eveneens politieke actoren. De rol van vrouwen als burgers was echter ondergeschikt aan de rol van vrouwen als moeders. Vrouwen kregen een politieke rol toegekend omdat ze moeders waren. Binnen de

35. CHARLES, N., & H. HINTJENS (eds.), *Gender, Ethnicity and Political Ideologies*, London: Routledge, 1998; MOGHISSI, H., *op. cit.*

36. Fatima Mernissi is een Marokkaanse sociologe en moslimfeministe.

37. D'HAVELOOSE, E., *op. cit.*; MERNISSI, F., *De politieke harem: vrouwen en de profeet*, Breda: De Geus, 1991.

38. AFSHAR, H., *op. cit.*

grondwet werd daarnaast sterk de nadruk gelegd op de familie als fundamentele kern van de Islamitische samenleving. De familie en de vrouw waren de belangrijkste elementen voor de identiteit van de Islamitische Republiek. Op die manier werd de creatie van een Islamitische natie afhankelijk van de Islamisering van vrouwen (en van genderrelaties).³⁹ Het model van vrouwelijkheid dat in de grondwet werd geïmplementeerd, steunde op het Sjietisch model van vrouwelijkheid dat tijdens de revolutie tot stand was gekomen. Dit model vormde enerzijds een kritiek op de 'geëmancipeerde' vrouw onder het Sjah-regime, anderzijds was dit model een kritiek op de 'westerse' vrouw. De verwestering van de vrouw, en de uitbuiting van vrouwen als seksobjecten, werden er in verworpen. De 'ware Iranese culturele identiteit' zou worden misvormd door de westerse invloeden. Het nieuwe model van vrouwelijkheid steunde daarentegen op het ideaalbeeld van de militante Fatemeh, dochter van de profeet Mohammed. De emancipatie van de vrouw zou niet worden bereikt door een verandering in de formele rechten van vrouwen, maar door een opwaardering van de sociale status van vrouwen, dus door een terugkeer naar de Islam. Op deze manier zette het Sjietisch model zich ook af tegen het 'Great Society' vrouwbeeld van het Sjah-regime, dat vooral gebaseerd was op een verbetering van de formele rechten van vrouwen.⁴⁰

Na de revolutie werd een islamisering van de maatschappij doorgevoerd. Vooral de positie van de vrouw kende een snelle islamisering. Nieuwe genderrelaties werden geconstrueerd, en deze vormden de basis van het genderbeleid van de staat. Vrouwen werden in campagnes aangemoedigd om te gaan stemmen. De stem van de vrouw werd omschreven als een 'nationale, politieke en Islamitische plicht'. Deze deelname van vrouwen was opnieuw belangrijk om het populistisch imago van de Islamitische staat hoog te houden. Desondanks werd door de overheid geen beleid gevoerd om de politieke participatie van vrouwen te stimuleren. Het beleid rond vrouwen concentreerde zich vooral op de rol van de vrouw binnen de familie.⁴¹

Dit familiebeleid was gestoeld op de Sharia, de Islamitische wetgeving. De verschillende rollen van vrouwen en mannen in de maatschappij werden opnieuw gevalideerd. Het moederschap en het huwelijk werden sterk aangemoedigd, als 'religieu-

39. ESFANDIARI, H., *The Majles and Women's Issues in the Islamic Republic of Iran*, pp. 61-79 in M. Afkhami, & E. Friedl (eds.), *In the Eye of the Storm. Women in Post-Revolutionary Iran*, London: I.B. Tauris Publishers, 1994; KANDIYOTI, D. (Ed.), *Gendering the Middle East. Emerging Perspectives*, London: I.B. Tauris, 1996. PAIDAR, P., *op. cit.*; YEGANEH, N., *Women, Nationalism and Islam in Contemporary Political Discourse in Iran*, *Feminist Review*, vol. 15, 44, 1993, pp. 3-17.
40. HOODFAR, H., *The Women's Movement in Iran: Women at the Crossroads of Secularization and Islamization. The Women's Movement Series 1*, Grabels Cedex, Women Living under Muslim Laws: International Solidarity Network, 1999. KANDIYOTI, D. (ed.), *op. cit.*; MOGHADAM, V.M., *Gender and Revolutionary Transformation. Iran 1979 and East Central Europe 1989*, *Gender, & Society*, vol. 9, 1995, pp. 328-58; PAIDAR, P., *op. cit.*
41. YEGANEH, N., *op. cit.*; KANDIYOTI, D. (ed.), *op. cit.*; HOODFAR, H., *op. cit.*; PAIDAR, P., (1995), *op. cit.*; ESFANDIARI, H., *op. cit.*

Silvia Erzeel

ze plicht'. Na de revolutie ging de wettelijke huwelijksleeftijd snel naar omlaag. De beperkingen rond polygamie werden afgeschaft, en er werd een financiële bijstand gegeven aan pasgetrouwde koppels. Op het einde van de jaren 1980 kwam er enige verandering. Er werd een nieuwe 'Familie Wet' ingevoerd, waardoor vrouwen binnen het huwelijk in een sterkere juridische positie terechtkwamen. Ook kwam er een versoepeling van verschillende wetten met betrekking tot scheiding en voogdij. Een specifiek onderdeel van het familiebeleid in de Islamitische Republiek is het zogenaamde 'anti-corruptie beleid'.⁴² Aangezien de familie werd aanzien als een politieke instelling, werd het schenden van de heiligheid van de familie (zoals bijvoorbeeld door overspel en prostitutie) op die manier een politieke misdaad.

Dit alles had impliciet ook gevolgen op het vlak van politieke participatie van vrouwen, aangezien de Islamitische overheid er van uitging dat een deelname van vrouwen op politiek vlak zou leiden tot een verwaarlozing van de familie.

Met het oog op de islamisering van de maatschappij, werd een beleid gevoerd van gendersegregatie en verplichte gesluisdheid. Beide traditionele religieuze gebruiken kregen een nieuwe politieke dimensie aangezien ze vanaf dat ogenblik door de staat werden opgelegd. Het hoofddoel was opnieuw de bescherming van de Islamitische familie. De gendersegregatie speelde zich af op twee niveaus: de segregatie van publieke ruimten en de segregatie van sociale activiteiten. De sluisd werd reeds tijdens de revolutie aangewend als hét teken van nationale identiteit. Na 1979 werd in een eerste stap de Islamitische sluisd verplicht voor vrouwen die actief waren buitenshuis en vrouwelijke werknemers in publieke diensten. In een tweede stadium werd gesluisdheid verplicht voor de gehele vrouwelijke bevolking. Daarnaast werden er vanaf het begin van de jaren 1990 nationale campagnes ter promotie van de zeden gevoerd, opgelegd door het religieuze establishment.

Het beleid dat werd gevoerd rond gendersegregatie en gesluisdheid had eveneens gevolgen voor de politieke deelname van vrouwen. De vraag kan immers worden gesteld in welke mate gendersegregatie aan vrouwen toeliet volledig actief te participeren in politieke instellingen die 'van nature uit' het territorium van mannen waren.⁴³

42. Het overtreden van de Islamitische genderrelaties vereiste volgens de Islamitische overheid een strenge bestraffing. Een beleid werd dan ook gevoerd tegen de zogenaamde 'corruptie' van genderrelaties. Het begrip 'corruptie' sloeg aanvankelijk op handelingen zoals overspel, prostitutie, homoseksualiteit, drugshandel, alcoholconsumptie, ... Overtredingen waren verboden op straffe van dood. Later werd een 'Bureau ter bestrijding van corruptie' opgericht en werd de definitie van corruptie uitgebreid tot hele reeks socio-culturele activiteiten zoals film, theater, muziek en het dragen van niet-islamitische kleding. PAIDAR, P., *op. cit.*
43. YEGANEH, N., *op. cit.*; KANDIYOTI, D. (ed.), *op. cit.*; HOODFAR, H., *op. cit.*; PAIDAR, P. (1995), *op. cit.*; ESFANDIARI, H., *op. cit.*; RAMAZANI, N., Women in Iran: the Revolutionary Ebb and Flow, *The Middle East Journal*, vol. 47, 3, 1993, pp. 409-428; HAERI, S., Temporary Marriage: an Islamic Discourse on Female Sexuality in Iran, pp. 98-114 in M. Afkhami, & E. Friedl (eds.), *In the Eye of the Storm. Women in Post-Revolutionary Iran*, London: I.B. Tauris Publishers, 1994; KIAN-THIÉBAUT, A., *Les femmes iraniennes entre Islam, état et famille*, Paris: Maisonneuve et Larose, 2002.

Dit laatste punt is cruciaal in onderzoek naar politieke participatie van vrouwen in het Midden Oosten. Naast discussies over de plaats die vrouwen krijgen toegevoegd door fundamentalisten, moet ook de vraag worden gesteld in welke mate vrouwen daadwerkelijk politiek actief zijn. Op welke manier zetten vrouwen zich af tegen het beleid, of conformeren ze zich aan de dominante ideologie? Kortom, hoe nemen vrouwen deel aan het politieke leven? Deze vragen komen aan bod in het laatste hoofdstuk, waarin de verschillende vormen van politieke participatie van vrouwen in Iran worden besproken.

V. Vormen van politieke participatie van vrouwen in Iran

A. Formele politieke participatie van vrouwen in postrevolutionair Iran

Na de revolutie van 1979 werd een Islamitische Republiek opgericht. Dit politiek systeem is een theocratisch en autocratisch systeem, waarvan de politieke organen kunnen opgedeeld worden in twee groepen: de verkozen en de niet-verkozen instituties. Vooral deze laatste blijken zeer machtige organen. Het gaat om de Hoogste Leider, het leger, het hoofd van het Gerechtshof en de zogenaamde 'Expediency Council'. De spilfiguur in het systeem is de Hoogste Leider. Hij duidt zes leden van de Raad van Wachters,⁴⁴ de leiders van de Vrijdag Gebeden en het hoofd van radio en tv aan. Hij is aansprakelijk ten aanzien van niemand. Naast de Hoogste Leider is de Raad van Wachters één van de meest invloedrijke instituties van het politiek systeem. Deze Raad gaat na of wetten conform zijn met de grondwet en met de Islamitische wetten. De Raad kan bovendien alle kandidaat-leden voor het parlement, het presidentschap en de Assemblee van Experts vetoën. De president, het kabinet en het parlement vormen de verkozen organen: ze worden verkozen door het electoraat. In de Grondwet wordt de president beschreven als de tweede hoogste functie van het land. In de realiteit worden de presidentiële machten echter bepaald door de geestelijken en conservatieven. Het parlement of Majles kan tot slot wetten stemmen en ministers of de president uit hun macht zetten.⁴⁵

Vrouwen kenden tot op de dag van vandaag geen deelname in de niet-verkozen instituties. Ze namen daarentegen wel tot op zekere hoogte deel in de verkozen instituties, maar kenden geen doorstroming naar zogenaamde 'hogere politieke echelons', zoals hieronder duidelijk wordt. Wat betreft de formele politieke participatie van vrouwen in postrevolutionair Iran, kan onderscheid worden gemaakt

44. De andere zes leden worden aangeduid door het hoofd van het Gerechtshof, mits goedkeuring van het parlement.

45. KAMRAVA, M., *The Political History of Modern Iran. From Tribalism to Theocracy*, Westport: Praeger, 1992; X, http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/middle_east/03/iran_power/html/default.stm 12/4/2004.

Silvia Erzeel

tussen drie niveaus van politieke deelname: deelname aan verkiezingen, parlementaire deelname en het bezetten van uitvoerende functies.

Hierboven werd opgemerkt dat de Raad van Wachters over de macht beschikt om veto's te stellen tegen nominaties van kandidaten bij verkiezingen. Dit is een belangrijke bevoegdheid, die een invloed heeft op de *deelname* en kandidaatstelling van vrouwen *bij verkiezingen*. In de praktijk betekent dit immers dat seculiere vrouwen geen kans maken om genomineerd te worden bij verkiezingen. In de beginjaren van de Islamitische Republiek lag het aantal vrouwelijke kandidaten bij de verkiezingen eerder laag. In 1987 werden formele politieke partijen verbannen door het Islamitisch regime met als gevolg dat het aantal vrouwelijke kandidaten weer begon toe te nemen. Enerzijds konden vrouwen op deze manier als individuele kandidaat naar voor treden bij verkiezingen, dus zonder partijgebonden te zijn. Anderzijds zorgde de afwezigheid van een partijstructuur ook voor een zwaardere financiële last voor de kandidaten. In de praktijk waren het vooral dochters en vrouwen van mannelijke politici die zich verkiesbaar stelden, aangezien zij over de nodige familiale en financiële steun beschikten.⁴⁶

Men kan stellen dat vrouwen zich pas vanaf het midden van de jaren 1990 in grotere mate begonnen te mobiliseren bij verkiezingen.⁴⁷ Het politiek landschap kende een zekere fractionering.⁴⁸ Nieuwe breuklijnen werden opgemerkt en het aantal onafhankelijke kandidaten nam toe. Ook werden meerdere lijsten opgesteld door verschillende politieke groeperingen. Dit alles beïnvloedde de participatie van vrouwen tijdens de parlementsverkiezingen van 1996. Islamitische bewegingen die voordien de vrouwelijke bevolking hadden genegeerd, werden nu in zekere mate verplicht het aantal vrouwen op verkiezingslijsten te verhogen. Op nationaal vlak maakten vrouwen ongeveer zes percent uit van de kandidaten voor de parlementsverkiezingen. De opkomst van vrouwen moet ook in verband worden gebracht met een stijging in de activiteiten van verschillende vrouwentijdschriften. De vrouwenpers speelde immers een belangrijke rol inzake gender-bewustmaking. Het groeiend ongenoegen onder de vrouwelijke bevolking over de bestaande ongelijkheden, wordt in beeld gebracht door verschillende tijdschriften, en dit speelde wellicht mee in de stijgende mobilisatie van vrouwen in 1996.

In 2000, bij de verkiezingen voor de zesde Majles, bestond ongeveer zeven percent van de kandidaten voor de parlementsverkiezingen uit vrouwen. Zowel de parlementsverkiezingen van 1996 als die van 2000 leidden tot een 'nieuwe gene-

46. HOODFAR, H., *op. cit.*; ROSS, K., & H. AFSHAR, Women and Politics revisited. Gender and Effect: the Impact of Women in Politics. Competing Interests: Democracy, Islamification and Women Politicians in Iran, *Parliamentary Affairs*, vol. 55, 2002, pp. 109-118; PAIDAR, P. (1995), *op. cit.*

47. Ook het bronnenmateriaal ontbreekt om exacte gegevens in verband met de participatie van vrouwen bij verkiezingen in de periode voor 1996 te geven.

48. Het politieke landschap werd tot dan toe gedomineerd door twee politieke krachten, zijnde Islamitisch rechts en links.

ratie' vrouwen. In tegenstelling tot de vorige generatie ging het voornamelijk om hoopgeleide en zogenaamde 'mondige' vrouwen.⁴⁹

In 1997 werd de reformistische presidentskandidaat Mohammad Khatami tot president verkozen. Vaak wordt gesteld dat Khatami zijn overwinning behaalde 'on a pro-women ticket'.⁵⁰ Het percentage vrouwen dat participeerden in deze verkiezingen was meer dan tachtig percent, een aantal dat niet meer bereikt was sinds het referendum van 1979 voor de Islamitische Republiek.⁵¹

Parallel aan de deelname van vrouwen in verkiezingen, was het aantal *vrouwelijke parlementariërs* tijdens de eerste drie Majles eerder beperkt. Gedurende de eerste tien jaar van de Republiek werden enkel vrouwen verkozen in de hoofdstad Teheran. Gemiddeld werd slechts 1.5 percent van het parlement ingenomen door vrouwen. Deze vrouwen hadden allemaal een zekere religieuze achtergrond. Niet zelden waren ze afkomstig uit gevestigde religieuze families, hadden ze een religieuze opvoeding gekregen, en waren ze actief geweest binnen de Islamitische beweging tijdens de revolutie. Hun religieuze achtergrond weerspiegelde zich ook in hun denkbeelden over vrouwen: ze beschouwden het huishouden en de opvoeding van kinderen als de belangrijkste activiteiten van een vrouw. Op uitzondering van Azam Taleqani (eerste Majles) na, waren de vrouwelijke parlementariërs in de eerste drie Majles eerder laaggeleide. De activiteiten van de vrouwelijke parlementsleden (tijdens deze eerste tien jaar) bestonden voornamelijk uit het voorbereiden van moties. De mogelijkheden van vrouwen om moties in te dienen werden weliswaar beperkt door de eigenlijke procedure voor het indienen van een motie. Alvorens de motie naar een commissie te brengen, moesten de mannelijke leden overtuigd worden van het belang van de motie. Ook de leden van de commissies en van het Algemeen Assemblee moesten worden overtuigd van de waarde. Met uitzondering van Taleqani beperkten de vrouwelijke afgevaardigden zich in hun moties tot 'vrouwenzaken'.⁵² Taleqani was de enige die zich eveneens bezig hield met algemene politieke discussies en de promotie van haar eigen politiek standpunt.

Na de dood van Khomeini en het einde van de Iran-Irak Oorlog nam het aantal vrouwen in het parlement geleidelijk aan toe, en kwam er vanaf de jaren 1990 enige verbetering in het statuut van vrouwen in het parlement, ondanks de conservatieve meerderheid in de Majles. Zo werden in de vierde Majles (1992-1996) negen vrouwen (3.3 percent van het totaal aantal) en in de vijfde Majles (1996-2000) veertien vrouwen (5.2 percent van het totaal aantal) verkozen. De vrouwelijke parlementsleden hadden een enigszins ander profiel dan hun voorgangers. Allereerst waren er meer hoogopgeleide vrouwen, en vaak ging het om

49. ROSS, K., & H. AFSHAR, *op. cit.*; KIAN, A., Women and Politics in Post-islamist Iran: the Gender Conscious Drive to Change, *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 24, 1997, pp. 75-97; KIAN-THIÉBAUT, A., *op. cit.*

50. AFSHAR, H., *op. cit.*

51. KIAN-THIÉBAUT, A., *op. cit.*

52. ESFANDIARI, H., *op. cit.*; ROSS, K., & H. AFSHAR, *op. cit.*; KIAN, A., *op. cit.*

Silvia Erzeel

vrouwen die hun sociale activiteit omzetten in een politieke activiteit. De gemiddelde leeftijd lag lager dan in de eerste drie Majles. Tot slot verschilde ook de politiek die door deze vrouwen werd gevoerd van die van hun voorgangsters. De zogenaamde 'stille Islamitische aanpak' werd achterwege gelaten. De algemene politieke ingesteldheid bleef weliswaar eerder gematigd, en aan de dominante traditionele standpunten werd niet geraakt.⁵³

Ondanks het hoger aantal vrouwelijke kandidaten en een hervormingsgezinnd parlement, kende de zesde Majles (2000-2004) minder vrouwelijke parlementariërs dan de vijfde Majles. In 2000 werden voor de zesde Majles dertien vrouwen verkozen.

Tabel 1. Vrouwelijke vertegenwoordiging in het parlement (Majles).⁵⁴

	Relatief aantal vrouwen in parlement (in %)	Absoluut aantal vrouwen in parlement
Eerste Majles (1979-1983)	1.5	4
Tweede Majles (1983-1987)	1.5	4
Derde Majles (1987-1992)	1.1	3
Vierde Majles (1992-1996)	3.3	9
Vijfde Majles (1996-2000)	5.2	14
Zesde Majles (2000-2004)	4.5	13

Samengevat speelden twee factoren een belangrijke rol voor wat betreft de eigenlijke invloed van vrouwen in het parlement. Allereerst was de band met het Islamitisch regime een absolute voorwaarde voor de participatie van vrouwen in het politieke leven. In het parlement zetelden dus enkel niet-seculiere vrouwen. Deze hadden een zekere affiliatie met de Islamitisch ideologie, en wilden er dan ook niet altijd tegen in gaan. Ten tweede was een actieve parlementaire deelname van vrouwen ook afhankelijk van hun vrees om gemarginaliseerd te worden in het parlement.⁵⁵

Vrouwen kenden een zekere deelname bij verkiezingen en in het parlement. De *participatie* van vrouwen op het *uitvoerend niveau* van de staat bleef echter zeer beperkt, en de doorstroming van vrouwen naar hogere politieke echelons is minimaal. De wetgeving verhindert allereerst dat vrouwen de functie van president vervullen. Maar ook op andere uitvoerende niveaus is hun aanwezigheid quasi onbestaand. Vrouwen konden tot voor kort enkel raadgevende functies invullen. Ze zetelden op die manier in raadgevende comités, die werden opgericht door verschillende ministeries. Vrouwen werden ook betrokken bij de vorming van delegaties van de Islamitische Republiek in het kader van internationale confe-

53. ESFANDIARI, H., *op. cit.*; HOODFAR, H., *op. cit.*; KIAN, A., *op. cit.*; ROSS, K., & H. AFSHAR, *op. cit.*

54. De eerste vijf Majles telden een totaal aantal van 270 parlementsleden. Dit aantal nam in 2000 toe tot 290 parlementsleden voor de zesde Majles.

55. PAIDAR, P. (1995), *op. cit.*; KIAN-THIÉBAUT, A., *op. cit.*; POVEY, E.R., *op. cit.*

renties. Opnieuw werden enkel vrouwen met een Islamitische identiteit aanvaard voor dergelijke functies, en deze waren over het algemeen ook minder zogenaamde 'hardliners'.

In 1997 werd voor het eerst een vrouw, Masumeh Ebtekar, aangeduid als één van de zeven vice-presidenten. Ze kreeg de portefeuille van minister van leefmilieu toegewezen. In de periode 1999-2001 werden er drie vrouwelijke adviseurs van de president aangeduid, en zestien vrouwen waren adviseurs bij verschillende ministeries.⁵⁶

B. Informele politieke participatie van vrouwen in postrevolutionair Iran

Naast de formele politieke participatie van vrouwen, namen vrouwen in postrevolutionair Iran eveneens deel in informele politieke activiteiten. Er worden vier algemene vormen van deelname besproken: de participatie van vrouwen in zogenaamde informele politieke groeperingen; de deelname van vrouwen in massademonstraties; de deelname van vrouwen in vrouwenorganisaties en de vrouwenmedia; en tot slot individuele (politieke) protestactiviteiten van vrouwen.

Met de deelname van vrouwen in zogenaamde '*informele politieke groeperingen*' wordt bedoeld de deelname van vrouwen in politieke groeperingen die uitgesloten zijn van de staatsmacht. Het gaat hier om een reeks Islamitische, nationalistische, reformistische en linkse politieke partijen en groeperingen. Deze groeperingen kennen een belangrijk steun onder bepaalde delen van de bevolking, voornamelijk door hun rol in de revolutie. Zowel de Marxistische groeperingen als de Islamitische Mojahedin participeerden voor de Islamitische revolutie in guerrilla activiteiten tegen het Sjah-regime en waren politiek actief tijdens de revolutie. Na de vestiging van de Islamitische Staat namen hun mogelijkheden tot politiek activisme snel af ten gevolge van de politiek die werd gevoerd door de harde kern van het Islamitisch regime. Tegen 1981 werd immers elke vorm van oppositie verdrongen en konden deze groeperingen enkel nog ondergronds functioneren. Na 1985 werden deze vormen van politiek activisme in Iran marginaal als gevolg van de politieke repressie.⁵⁷

Een eerste groepering hier besproken is de Mojahedin Organisatie. Vooral jonge, intellectuele vrouwen traden toe tot de organisatie. Een prominente figuur voor hen was de figuur Reza'i. Haar vier kinderen stierven als actieve leden van de Mojahedin organisatie en Reza'i werd het symbool van verzet van de moeders van Iran. Tijdens de revolutie speelde de Mojahedin, als Islamitische guerrillabeweging, ook een belangrijke rol in de constructie van de 'revolutionaire Moslim-vrouw'. De eigenlijke aantallen van vrouwelijke participatie in de organisatie

56. AFSHAR, H., *op. cit.*; POVEY, E.R., *op. cit.*; PAIDAR, P. (1995), *op. cit.*

57. KAMRAVA, M., *op. cit.*; PAIDAR, P. (1995), *op. cit.*; SHAHIDIAN, H., Women and Clandestine Politics in Iran, 1970-1985, *Feminist Studies*, vol. 23, 1997, pp. 7-43.

Silvia Erzeel

werden niet openbaar gemaakt door de Mojahedin. In de periode van 1979 tot 1981 was de organisatie één van de grootste politieke groeperingen van het land. De organisatie kende echter geen afzonderlijke vrouwensectie. Enkel een klein aantal Mojahedin vrouwen verscheen op het voorplan als kandidaten bij verkiezingen. De organisatie voert nu oppositie vanuit haar hoofdkwartieren in Parijs en Irak, en staat onder de leiding van een vrouw, Maryam Rajavi.⁵⁸

Een tweede groepering, de Fadaiyan Organisatie, bestond uit een aantal Marxistisch georiënteerde organisaties, waar ook vrouwen deel van uitmaakten. Velen onder hen werden gearresteerd, gevangengenomen, gefolterd en gedood. Op die manier werden ze martelaars van de revolutie van 1979. De organisatie had een genderneutraal karakter. Vrouwen waren betrokken bij de Fadaiyan organisatie als hulpverleners en als actieve militante leden. In 1980 werd een vrouwenorganisatie, de 'Nationale Unie van Vrouwen', opgericht. De organisatie wilde op die manier de mobilisatie van vrouwen in hun rangen garanderen. Ook wilde men leiderschapposities voor pro-Fadaiyan vrouwen binnen de vrouwenbeweging voorzien. Vrouwen speelden met andere woorden een belangrijke rol binnen de Fadaiyan Organisatie en vrouwelijke leden kwamen terecht op hoge organisatorische posten. Verschillende organen van de organisatie stonden dan ook onder vrouwelijke supervisie tussen 1981 en 1986.⁵⁹

Een derde groepering, is de communistische Tudeh Partij, die haar eigen Marxistisch-Leninistisch vrouwenprogramma had. Door de Tudeh Partij, net als door het merendeel van de Marxistisch-Leninistische organisaties, werd een aangrenzende vrouwenorganisatie opgericht. Op die manier ontstond een linkse vrouwenbeweging die handelde binnen het theoretisch en politiek kader van hun moederbeweging.⁶⁰

Ook binnen de vierde groepering, het Nationaal Front, bestond een vrouwensectie. Deze vrouwensectie ijverde voor de rechten van vrouwen om rechters te zijn, en organiseerde daarnaast regelmatig protestmeetings. Het sociaal-democratische Nationaal Democratisch Front was tijdens de transitieperiode na de revolutie voorstander van een onafhankelijke vrouwenbeweging, en veel van haar vrouwelijke leden waren actief in de vrouwenprotestbeweging.⁶¹

Een tweede vorm van informele participatie van vrouwen, is de massaparticipatie van vrouwen in steundemonstraties en protestbetogingen. Vrouwen werden

58. PAIDAR, P. (1995), *op. cit.*; KAZEMZADEH, M., *Islamic fundamentalism, feminism, and gender inequality in Iran under Khomeini*, Lanham: University Press of America, 2002; AFSHAR, H., *op. cit.*; AZARI, F. (ed.), *Women of Iran: the Conflict with Fundamentalist Islam*, London: Ithaca Press, 1983.

59. MOGHISSI, H., *Populism and Feminism in Iran. Women's Struggle in a Male-Defined Revolutionary Movement*, s.l.: St. Martin's Press, 1994; PAIDAR, P., *op. cit.*; SHAHIDIAN, H., *op. cit.*; AZARI, F. (ed.), *op. cit.*

60. PAIDAR, P. (1995), *op. cit.*; KAZEMZADEH, M., *op. cit.*

61. PAIDAR, P. (1995), *op. cit.*

door de Islamitische staat vaak gemobiliseerd in *steundemonstraties*. Het gaat hier vooral om vrouwen uit socio-economisch benadeelde maatschappelijk groepen. Ze gaven het regime op die manier legitimiteit en bevestigden het populistisch imago van de republiek. In de beginjaren van de Islamitische staat werden vrouwen massaal gemobiliseerd tegen oppositiegroepen. Concreet betekende dit dat, in geval van oppositiebetogingen, vrouwen massaal op straat kwamen onder de vorm van contrademonstraties. Een voorbeeld hiervan waren de Hezbollahi vrouwen, die actief waren in het bieden van weerstand tegen bijvoorbeeld seculiere protestbetogingen. Na de uitschakeling van alle politieke opposenten door het Islamitisch regime, verschoof de functie van massademonstraties enigszins. Vrouwen werden nog wel gemobiliseerd, maar dan eerder als ondersteuning van nieuwe beleidslijnen. Zo werden pro-Hejab demonstraties van vrouwen gebruikt door de overheid om de wetgeving rond de Hejab te verstrengen 'op vraag van het volk'.

De Islamitische Republiek Partij (IRP) speelt een belangrijke rol in het organiseren en controleren van de steundemonstraties van vrouwen. Jaarlijks werden massarally's georganiseerd voor de viering van de Islamitische Vrouwendag op de verjaardag van Fatemeh. De IRP dirigeerde de slogans van deze massarally's. Na het wegwerken van de oppositie door het Islamitische regime, verminderden ook de rally's op de Islamitische Vrouwendag.⁶²

Naast steundemonstraties van vrouwen tegenover het regime, namen vrouwen ook deel aan *protestdemonstraties* tegen het regime. Een eerste belangrijke protestdemonstratie vond plaats op de Internationale Vrouwendag van 8 maart 1979. De protesten waren gericht tegen de Islamiseringpolitiek: tegen de verplichting van de Hejab, voor gelijke burgerrechten voor mannen en vrouwen, ... Ongeveer dertig duizend vrouwen namen deel aan de straatmars in Teheran. Deze waren afkomstig uit verschillende maatschappelijke groepen.

Belangrijk om te vermelden zijn eveneens de demonstraties van verschillende groepen van jonge vrouwen, gehouden voor verschillende ministeries. Vooral de jonge lagen van de bevolking kregen na de revolutie immers te maken met werkloosheid. Vanaf 1981 werd steeds repressiever opgetreden tegen protestdemonstraties. Dergelijke vormen van politieke activiteit werden niet langer toegestaan en de massaparticipatie van vrouwen in protestdemonstraties doofde uit.⁶³

Onafhankelijke vrouwenorganisaties in Iran kenden nooit een echte ontwikkeling tot een aanzienlijke politieke kracht, zoals dat wel het geval was in bijvoorbeeld Egypte. Een aantal factoren hebben deze ontwikkeling beperkt, de belangrijkste factor is de repressie van elke vorm van politieke oppositie na de vestiging van de Islamitische staat. Vele organisaties werden gedwongen ondergronds te werken en konden dus geen echte organisatie ontwikkelen.

62. AZARI, F. (ed.), 1983, *op. cit.*; PAIDAR, P. (1995), *op. cit.*; KIAN, A., *op. cit.*

63. AZARI, F. (ed.), 1983, *op. cit.*; PAIDAR, P. (1995), *op. cit.*

Silvia Erzeel

Tijdens de Islamitische revolutie bleven de *activiteiten van feministes* eerder beperkt. De strijd tegen het dictatorschap was van primair belang, en eventuele andere eisen waren ondergeschikt. De jaren na de revolutie kenden een groei van talloze kleine feministische organisaties, zowel langs religieuze als niet-religieuze zijde.⁶⁴

De eerste Islamitische vrouwenrechtenbeweging zag het levenslicht net voor de revolutie van 1979. Deze beweging bestond uit verschillende individuen en groepen. De meest invloedrijke groep was de 'Vrouwensamenleving van de Islamitische Revolutie' (VSIR). Hun belangrijkste activiteit bestond uit het organiseren van educatieve lessen voor vrouwen. Naast de VSIR, ontstonden nog verschillende groeperingen van moslimvrouwen, niet zelden in het verlengde van religieuze arbeidersgroeperingen. Deze vrouwengroepen werden gelegitimeerd door het regime om een aantal redenen. Een eerste reden was de aanwezigheid van vrouwen met een politiek actief anti-Sjah verleden, die bovendien religieus onderricht hadden gekregen. Een tweede reden was het feit dat deze vrouwenorganisaties een middel bij uitstek vormden om propaganda te voeren.⁶⁵

De eerste golf van Islamitisch feministische activiteit verloor echter aan belang doordat ze geen financiële steun kreeg van de staat en niet deelnam in de besluitvorming. In het begin van de jaren 1980 werden door feministes dan ook alternatieve kanalen gezocht. Eerder individualistische strategieën werden gebruikt, en deze waren vooral gericht op gender-bewustmaking. De overheid werd omzeild, en feministes maakten gebruik van de media en religieuze bijeenkomsten. Eerder in dit artikel kwam reeds aan bod dat vooral de vrouwenpers vanaf de jaren 1990 haar stempel drukte op het politieke leven.

Als drukkingsgroeperingen vervullen vrouwenmedia een dubbele functie. Ten eerste spelen ze als onafhankelijk orgaan een rol in het proces naar (gender)be-wustwording. Een tweede functie is het verdedigen en promoten van het statuut van vrouwen. Verschillende vrouwentijdschriften, zoals *Zanan*, *Farzaneh* en *Zan-e Ruz*, werden een publiek forum voor de wettelijke problemen van vrouwen. De opkomst van de debatten rond de situatie van vrouwen in de vrouwenpers, had bijvoorbeeld ook als effect dat de vrouwelijke parlementariërs de meer 'strikte' Islamitische maatregelen probeerden te ondermijnen.

De meeste verhalen in de tijdschriften zijn moeilijk 'politiek' te noemen. Het gaat om individuele verhalen over de benadeelde positie van vrouwen: voedseltekorten, discriminatie op het werk, de gezondheid van kinderen, ... Aan de hand van deze 'persoonlijke' verhalen worden de onrechtvaardigheden waarmee vrouwen te kampen hebben bloot gelegd. Maar door het niet strikt politieke karakter van deze verhalen, ontsnappen deze ook aan de censuur. *Zanan* en *Farzaneh* richten

64. AZARI, F. (ed.), *op. cit.*; HOODFAR, H., *op. cit.*

65. HOODFAR, H., *op. cit.*; TABARI, A., & N. YEGANEH (Eds.), *In the shadow of Islam: the Women's movement in Iran*, London: Zed Books, 1982.

zich vooral tot de politieke en religieuze elite. De feministische argumenten in Zanan steunen op de Islam, namelijk op een herinterpretatie van de teksten. Farzaneh vertrekt uit een gelijkaardige redenering, en publiceert artikels die de politieke en religieuze rol van vrouwen tijdens de eeuw van de profeet benadrukken. Zan-e Ruz is eerder gericht naar de socio-economische middenklasse en bereikt daardoor een ruimer publiek.⁶⁶

Ook langs seculiere zijde is er sprake van feministische activiteit. De ontwikkeling van twee seculiere vrouwenorganisaties na de revolutie loopt parallel met de gebeurtenissen tijdens de Internationale Vrouwendag in maart 1979. Beide vrouwenorganisaties ontwikkelden zich uit die organisaties die actief waren tijdens de Internationale Vrouwendag. Een eerste groep was de 'Nationale Unie van Vrouwen' (NUV), waarvan de meerderheid bestond uit Marxisten en Leninisten. Deze organisatie groeide uit tot een nationale organisatie, met afdelingen in de verschillende provincies. Een tweede vrouwenorganisatie was de 'Vrouwenemancipatie' (VE). De activiteiten van deze groep bestonden, net als de activiteiten van de NUV, uit het organiseren van meetings en seminars, en uit het publiceren van een nieuwsbrief. In tegenstelling tot de NUV, kon de VE organisatie echter geen succesvol organisatorisch netwerk uitbouwen. Er werd eveneens een Vrouwen Solidariteit Comité opgericht door de NUV, VE en enkele professionele vrouwenorganisaties. Dit comité, dat later de Vrouwen Solidariteitsraad werd, had als functie het organiseren en coördineren van de activiteiten van de verschillende organisaties. De invloed van de verschillende seculiere vrouwenorganisaties werd echter snel aan banden gelegd. De NUV viel uiteen in 1981 en vele seculiere vrouwelijke activisten gingen in ballingschap, waar ze bleven schrijven over het vrouwenvraagstuk. Op het einde van de jaren 1980 werden opnieuw kleine, informele groepen opgericht in Iran, maar het is nog steeds onmogelijk voor niet-islamitische vrouwen om hun mening over genderonderwerpen te uiten.⁶⁷

Tot slot is het belangrijk even aandacht te schenken aan een aparte categorie van politieke activiteiten van vrouwen, zijnde *individuele protestactiviteiten*. Het gaat hier om uiteenlopende vormen van protest van vrouwen tegen het regime, die om verschillende redenen als politieke activiteiten kunnen worden aanzien. Een eerste voorbeeld is het zogenaamde 'bad-hejabi' fenomeen. Dit is een fenomeen waarbij de Hejab niet op traditionele of 'correcte' manier wordt aangewend. Voorbeelden hiervan zijn het zichtbaar tonen van haarlokken, het gebruik van make-up, het dragen van een felgekleurde of aansluitende chador, ... Dit fenomeen is nu vooral aanwezig bij de nieuwe, postrevolutionaire generatie van vrou-

66. HOODFAR, H., *op. cit.*; TABARI, A., & N. YEGANEH (eds.), *op. cit.* (1995); PAIDAR, P., *op. cit.*; POVEY, E.R., *op. cit.*; KIAN, A., *op. cit.*; MIR-HOSSEINI, Z., Women and politics in post-Khomeini Iran: divorce, veiling and emerging feminist voices, pp. 142-169 in H. Afshar (ed.), *Women and Politics in the Third World*, London, Routledge, 1996; HUGHES, D.M., <http://www.uri.edu/artsci/wms/hughes/khatami.htm> 12/4/2004.

67. HOODFAR, H., *op. cit.*; TABARI, A., & N. YEGANEH (eds.), *op. cit.*; MOGHISSI, H. (1994), *op. cit.*

Silvia Erzeel

wen. De sluier kreeg na de Islamitische revolutie in Iran een statuut als politiek symbool van de Islamitische Republiek. Om die reden kan het fenomeen van incorrecte gesluisdheid worden aanzien als een politiek middel, als een middel om oppositie te voeren tegen het Islamitisch regime. Een tweede voorbeeld is de zelfopoffering en zelfverbranding van vrouwen. Dit is een politiek fenomeen waarbij vrouwen zichzelf opofferen als reactie tegen de politiek die gevoerd wordt met betrekking tot de positie van vrouwen. Een voorbeeld van dergelijke politieke activiteit in Iran, was de zelfverbranding van Professor Homa Darabi in 1994 in Teheran. Ze protesteerde op die manier tegen de Islamitische overheid, tegen de Islamitische kledingcode, en riep op tot gelijkheid en vrijheid.⁶⁸

VI. Conclusie

In het artikel stond de vraag centraal naar de verhouding tussen Islamitisch fundamentalisme en politieke participatie van vrouwen. Enerzijds werd de vraag gesteld naar de (politieke) rol die vrouwen krijgen toegeschreven door Islamitisch fundamentalisten. Anderzijds werd nagegaan in welke mate vrouwen daadwerkelijk politiek participeren binnen een context van Islamitisch fundamentalisme, meer bepaald in postrevolutionair Iran.

Bij wijze van conclusie worden hier nog enkele belangrijke punten geformuleerd.

Allereerst worden vrouwen door Islamitisch fundamentalisten niet per definitie naar de private sfeer verwezen. Vrouwen beschikken over de mogelijkheid om actief te zijn in de publieke sfeer. Zo werd in de Islamitische grondwet de rol van de vrouw als moeder en als burger gewaarborgd. Vrouwen staan, als moeders, in voor de instandhouding van de familie en van de natie. Vrouwen worden op die manier symbolen van nationale autonomie, waarbij het hun Islamitische plicht is om politiek actief te zijn. Dit betekent echter ook dat de rol van de vrouw op politiek vlak afhankelijk is van haar rol binnen de familie.

Anderzijds worden vrouwen, ondanks hun dubbele rol als moeder en als burger, nog steeds sterk gedefinieerd binnen de familie. Dit wordt vooral duidelijk in het genderbeleid dat door de Islamitische republiek wordt gevoerd. Het moederschap en het huwelijk worden sterk aangemoedigd door middel van een actief beleid van financiële bijstand en campagnevoering. De familie wordt bovendien aanzien als een politieke instelling. Het schenden van de heiligheid van de familie wordt aanzien als een politieke misdaad.

Een tweede belangrijk punt, is het begrip 'politieke participatie'. Politieke participatie wordt over het algemeen eng gedefinieerd als electorale participatie. De vraag moet worden gesteld in welke mate deze invulling relevant is voor analy-

68. AFSHAR, H., *op. cit.*; MIR-HOSSEINI, Z., *op. cit.*; KAZEMZADEH, M., *op. cit.*

ses van politieke participatie van vrouwen in de niet-westerse wereld. Recente studies wijzen dan ook op het belang van een verruiming van het begrip 'politieke participatie'.⁶⁹ Het belang hiervan wordt duidelijk wanneer men naar de specifieke context van postrevolutionair Iran kijkt. Vrouwen participeren voornamelijk in informele politieke activiteiten, zoals in steundemonstraties; in protestbetogingen tijdens de beginjaren van de republiek; in verschillende vrouwenorganisaties; en recent door middel van de verschillende vrouwentijdschriften en de vrouwenmedia in het algemeen. Vrouwen participeren eveneens tot op zekere hoogte in formele politieke organen, maar kennen geen doorstroming naar zogenaamde 'hogere politieke echelons'.

In de literatuur wordt echter nog vaak de klemtoon gelegd op deze laatste vormen van politieke participatie, waardoor de politieke activiteiten van vrouwen voor een groot deel onzichtbaar blijven. Studies wijzen tot slot ook op het belang van het opnemen van nieuwe vormen van politieke activiteiten in studies van politieke participatie, waarbij de nadruk wordt gelegd op het gebruik van symbolen. Bepaalde activiteiten van vrouwen 'in het dagelijkse leven' worden immers vaak, bijvoorbeeld door autoritaire regimes, aanzien als politieke handelingen. Het 'bad-hejabi' fenomeen of 'incorrecte gesluiderdheid' in Iran is hier een voorbeeld van.

SUMMARY

The Political Participation of Women and Islamic Fundamentalism in Post-Revolutionary Iran

The article deals with the relationship between Islamic fundamentalism and the political participation of women. Firstly, it is discussed at length which political role women play in theories on Islamic fundamentalism. According to some scholars, it is indeed paramount to eliminate where possible, existing stereotypes which state that women are solely 'placed' in the private domain by fundamentalists. Secondly, the article examines the extent of actual political participation in a context of Islamic fundamentalism, more specifically the Islamic Republic of Iran. Models of political participation are often implicitly based on formal (electoral) forms of participation. However, women often remain invisible in these kinds of models. Consequently, the article centres on a possible broadening of the notion 'political participation' and the incorporation of new forms of informal political activities in the analysis of political participation.

69. WAYLEN, G., *op. cit.*